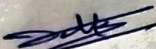

2018-19

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Maharashtrachi Sankrutik Sfurti Sthane – Kille	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	April, 2019	ISSN-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm. College,
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATIONS
RESEARCH JOURNEY
INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

24 APRIL 2019

SPECIAL ISSUE 182 (B)

IF 6.261

National Conference

on

Contemporary Innovations in Library and Information Science, Social Science and Technology for Virtual World (NCCLIST-2019)

HOD

Dept. of History,

G.B. Murarka Arts & Comm College,
Shegaon

Principal

G.B. Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Contemporary Innovation in Language & Literature

Guest Editor

Dr. Nilesh N. Gawande

Principal,

Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Executive Editor

Mr. Prakash S. Kolhe

Librarian,

Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Chief Editor

Dr. Dhanraj T. Dhangar

Yeola, Dist. Nashik (MS), India

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	सावरकरांचे भारताच्या स्वातंत्र्यआंदोलनातील योगदान	डॉ.गणेश पवार	07
2	शालेय विद्यार्थ्यांच्या आहारात पोषण आहार योजनेची भूमिका एक अर्थशास्त्रीय विश्लेषण	डॉ.नीलम छगणी	09
3	भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील शेतकऱ्यांची आंदोलने	डॉ.निलय देशमुख	13
4	प्राचीन भारतीय युद्धनीती	डॉ.ओ.म.गजभिये	17
5	आधुनिक भारताच्या जडणघडणातील महिला एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप	डॉ.प्रमोद चव्हाण	23
6	विदर्भाच्या इतिहासात चंद्रपूरचे राजकीय महात्म्य	डॉ.आर.पी.झनके	26
7	२१ व्या शतकात ग्रंथपालासमोरील आव्हाने	डॉ.साधना सातव	28
8	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे धार्मिक धोरण	डॉ.एस,एन.तुरुकमाने	31
9	महाराष्ट्राची सांस्कृतिक स्फूर्तीस्थाने - किल्ले	डॉ.विलास डेहनकर	34
10	स्थापत्याचा खजिना : बाल्लाळपुरचा किल्ला	डॉ.विपिन राठोड	38
11	आधुनिक कविता आणि केशवसुत	प्रा.गणेश काकडे	40
12	पक्षांतराचा भारतीय राजकारणावरील परिणाम	प्रा. लक्ष्मण शिराळे	44
13	जागतिकीकरण, तंत्रज्ञान आणि मराठी भाषा	मंदा नांदुरकर	49
14	पवनारची वैदर्भीय इतिहासातील मध्ययुगीन वाटचाल	सतिष इंगळे	53
15	लोकानुकेपाचा दोन दशकांचा वाङ्मयीन प्रवास (१९८६ ते २००७)	प्रा.मुकेश सरदार	56
16	महिला आणि भारतीय कायदे	प्रा.एन.आर.भिंंगारे	59
17	बौद्धिक संपदा आणि भारतातील अधिकार	डॉ.प्रविण चंद्रगिरीवार	62
18	माता बाल आरोग्य व सामाजिक पोषण कार्यक्रम	प्रा.पल्लवी देशमुख	66
19	कुष्ठरोगी पुनर्वसनाच्या समस्येचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा. पुरुषोत्तम बांडे	70
20	पश्चिम विदर्भ ग्रामीण क्षेत्र विकासातील आव्हाने	प्रा.अरुण घायाळ	74
21	गर्भावस्थेत महिलांनी घ्यावयाची काळजी	प्रा.मीनल गावंडे	76
22	जागतिकीकरण आणि मराठी कवितेतील उपहास-उपरोध	प्रा. सागर गवई	80
23	पर्यावरण संतुलनामध्ये अमरावती जिल्ह्यातील नगरपरिषदांची उदासीनता	प्रा.संजय देशमुख	83
24	भारतातील प्रादेशिकतेची समस्या-एक चिंतन	प्रा.लक्ष्मण शिराळे	86
25	२०१० नंतर झालेल्या निवडणूक सुधारणा	प्रा.विलास टाले	91
26	त्यागमूर्ती रमाबाई आवेडकर	प्रा.विनय तायडे	96
27	प्रधानमंत्री ग्राम सडक योजनेचे मेळघाटच्या विकासात योगदान	प्रा.अंकुश तुरखडे	99
28	भारतीय लोकसभेचे कामकाजाचे नियम व स्वरूप	प्रा.अतुल नारायण खोटे	103
29	वारकरी साहित्याची मीमांसा	गणेश सावजी	108
30	आदिवासी लोकगीतातून व्यक्त होणारी स्त्री जीवन	प्रा.रेखा आढाव	113
31	नाथ परंपरेची थोरवी	डॉ.श्रीहरी पितळे	118
32	वाचनकला - उणिवांचा शोध व उपाययोजना	सौ.विजयश्री सावजी	121
33	संत एकनाथ व भारूड	प्रा.शशिकांत काळे	127
34	फुले आवेडकर क्रांतीतील मर्दममावेशकता	प्रा. संतोष जाधव	131
35	वचन गटांची महिला सक्षमीकरणात क्रांतीकारी भूमिका	तृप्ती महाजन	139

महाराष्ट्राची सांस्कृतिक स्फूर्तीस्थाने: किल्ले

डॉ. विलास एम. डेहनकर
जी. बी. मुरारका कॉलेज, शेगाव, जि. बुलडाणा
vilasdehankar23@gmail.com
Mo. 8830705056

प्रस्तावना:

महाराष्ट्रातील जागतिक वारसाप्राप्त पर्यटन स्थळांना उत्तेजन देण्यासाठी शासनाने सन २०११ हे वर्ष 'पर्यटन वर्ष' म्हणून घोषित केले आहे. यात 'निसर्गपर्यटन' व 'दुर्गपर्यटन' यांनाही चालना देण्यात येत आहे. देशातूनच नव्हे तर परदेशातूनही पर्यटक महाराष्ट्रात यावेत, येथील विविध स्थळांना भेटी द्याव्यात, आनंद मिळवावा आणि पर्यायाने पर्यटन व्यवसायाला भरभराट यावी सर्वतोपरी प्रयत्न करण्यात येत आहे.

निसर्गाने सौंदर्याची मुक्तहस्ते उधळण केलेली भुमी म्हणून महाराष्ट्र ओळखले जाते. साहित्य, संस्कृती, कला, अर्थकारण, राजकारण, समाजकारण अशा प्रत्येक क्षेत्रात अनमोल ठसा उमटविणारे महाराष्ट्र देशाचा मुकुटमणी म्हणून सुद्धा ओळखले जाते. पश्चिमेला अरबी समुद्राच्या हातात हात घालून पसरलेल्या उंच आणि अथांग अशा सह्याद्रीपर्वताच्या रांगा, पुर्वेला घनदाट जंगलांनी सजलेली धरणीमाता, उत्तरेला सातपुड्याच्या पर्वतराजी आणि दक्षिणेला पसरलेला नयनरम्य कोकण अशी नयनरम्य सृष्टीसौंदर्याची उधळण झालेली ही महाराष्ट्र भुमी जगाच्या पाठीवर ठळकपणे उदुन दिसते.

किल्ल्यांसंबंधीची माहिती वेगवेगळ्या ग्रंथांमधून तसेच पुराव्यांद्वारेही मिळते. या माहितीनुसार किल्ल्यांची प्राचीनता दिसून येते. प्राचीन नोंदीमध्ये किल्ल्यांची उभारणी राज्याच्या संरक्षणासाठी व प्रदेशाच्या रक्षणासाठी केल्याचे दिसून येते. वैदिक काळात किल्ल्यांचा उल्लेख पुराणांमध्ये म्हणून केला आहे. म्हणजे त्यावेळीही किल्ले अस्तित्वात होते. रामायण काळात रावणाच्या लक्ष्मणाच्या वर्णनामध्ये तिच्या तटबंदीचे, बुरूजांचे तसेच वेशींचे वर्णन आहे. तसेच महाभारत काळातही कुट युद्धाच्या वर्णनामध्ये किल्ल्यांचे महत्व आणि उपयोग सांगितले आहे. म्हणजे रामायण महाभारत काळातही किल्ल्यांना विशेष स्थान होते असे आढळते. किल्ल्यांचा उल्लेख पुराणांतही आहे. याशिवाय चाणक्याने आपल्या अर्थ शास्त्र या ग्रंथातही किल्ल्यांचे महत्व विषद केले आहे. राज्याच्या सरहद्दीवर सर्व दिशेला मजबुत किल्ले असावेत. औदक (जलदुर्ग), पार्वत (गिरीदुर्ग), धानवन (भुईकोट) व वनदुर्ग असे प्रकार सांगून किल्ल्यांची विस्तृत माहिती चाणक्याने दिली आहे.

किल्ले हे महाराष्ट्राचे भूषण आहे. महाराष्ट्र हा किल्ल्यांचा देश आहे. महाराष्ट्रात नांदलेल्या अनेक राजवटींनी महाराष्ट्राच्या भुमीमध्ये किल्ले उभारले आहेत. हे किल्ले सातवाहन, वाकाटक, चालुक्य, हैदय, सैद्रक, वहमनी, मोगल, आदिलशहा, मराठे, गोंड, इंग्रज, पोर्तुगीज अशा वेगवेगळ्या राजवटींमध्ये आणि कालखंडांमध्ये बांधलेल्या या किल्ल्यांची संख्याही महाराष्ट्रामध्ये लक्षणीय आहे.

महाराष्ट्रामध्ये असलेल्या किल्ल्यांमध्ये आज जलदुर्ग, गिरीदुर्ग, वनदुर्ग या प्रमुख प्रकारचे किल्ले आढळून येतात. या किल्ल्यांची वैशिष्ट्ये त्या त्या भूभागातील परिस्थितीला अनुरूप असल्याचे दिसून येते. शिवकालीन इतिहासामध्ये किल्ल्यांना अनन्यसाधारण महत्व प्राप्त झाले. या किल्ल्यांचा उपयोग करून नविन किल्ले बांधून छत्रपती शिवाजी महाराजांनी स्वतंत्र राष्ट्राची उभारणी केली. छत्रपतींकडे ३६० किल्ले ताब्यात असल्याची नोंद आहे. शिवरायांचा जन्म शिवनेरी किल्ल्यावर झाला. तोरणा किल्ला ताब्यात घेऊन स्वराज्याची मुहुर्त मेढ सेवली. राजगड किल्ला बांधून तेथे पहिली राजधानी स्थापन केली. स्वराज्याचा विस्तार वाढल्यावर

रायगडाची बांधणी करून त्यावर राज्याभिषेक केला. आणि रायगडावरच चिरविश्रांती घेतली. यामुळे 'शिवाजीराजे म्हणजे किल्ले व किल्ले म्हणजे शिवाजीराजे असे समिकरण रूढ झाले. यावरून छत्रपती शिवाजी राजांच्या संपुर्ण आयुष्यात किल्ल्यांना अतिशय महत्त्व असल्याचे प्रामुख्याने दिसून येते.

महाराष्ट्रात निर्माण केली गेलेली ही किल्ले आज आपली स्फूर्तीस्थाने असून त्यांच्या यशांगाथा आजही आपल्याला रोमांचित करतात. विशेषतः जलदुर्ग महाराष्ट्राशिवाय इतर कोठल्याही राज्यामध्ये नाहीत हे किल्ले सागरकिणारी तसेच खाडीच्या मुखावर बांधण्यात आले. या किल्ल्यामुळे आरमार व व्यापारी जहाजांना नांगर टाकण्यासाठी सुरक्षितता मिळावी. अशा किल्ल्यांची एक भक्कम साखळी निर्माण झाल्यामुळे समुद्रावर चावंगीरी करणाऱ्यांना आळा बसला.

• काही ऐतिहासिक किल्ले :

प्राचीन काळापासून महाराष्ट्रात आपल्या ऐतिहासिकतेचा ठसा उमटविणारे काही महत्त्वपूर्ण किल्ल्यांचा संक्षिप्त इतिहास खालीलप्रमाणे दृष्टीस येतो.

१. सिंधुदुर्ग :

हा जलदुर्ग प्रकार असून सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील मालवणच्या सागरामध्ये दिमाखाने उभा आहे. छत्रपती शिवरायांनी येथील बेदाची पाहणी करून आसपास खडकांची टोके वर आलेली सागरातून येणाऱ्या जहाजांना जायबंद घालण्यासाठी महत्त्वाची वाटली या नैसर्गिकतेमुळे आपले आरमार लहान असले तरी ते सुरक्षित राहू शकेल या विचाराने शिवरायांनी किल्लेबांधणीस प्रारंभ केला.

सर्व शिवकालीन किल्ल्यांचे दरवाजे जसे तटबंदीत बेमालुमपणे लपविलेले असतात. तसाच हाही दरवाजा आहे. वेड्यावाकड्या कमानदार वळणानंतर आपणास मुख्य दरवाजाचं दर्शन होते. मालवण शहराकडे नोंड असलेला हा दरवाजा गोमुख बांधणीचा असून पूर्वाभिमुख आहे. दरवाजावर मोठे घुमटासारखे देऊळ आहे. त्यात फक्त पादुका व शिवलिंगे कोरले आहे. दरवाजा पार केल्यावर दोन्ही बाजूला पहारेकऱ्यांच्या देवड्या आहेत. मंदिराच्या समोरून तटबंदीवर चढायला जीना आहे. याद्वारे नगरखान्याच्या दालनात जाता येते. तटबंदीत अख्या महाराष्ट्राने किंवा आपल्या देशाने गौरवाने जतन करावी अशी गोष्ट आहे. ती म्हणजे प्रत्यक्ष छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या उजव्या हाताचा आणि डाव्या पायाचा ठसा किल्लेबांधणीच्या वेळी महाराजांनी किल्ल्याला भेट दिली असता हाताचे व पायाचे ठसे उमटले ते गवंड्याने जतन केले.

किल्ल्यामधील पायरस्ता सिमेंट कॉंक्रीटने बांधलाय या रस्त्यावर चालतांना डाव्या हाताला दोन शेंडे असलेला अतिदुर्मिळ असा माड दिसतो. किल्ल्यातील शिवमंदिराच्या वरच्या सज्जातुन खाली पंधरा फुट खोलवर असलेला गाभारा दिसतो. या गाभान्यात या गाभान्यात शिवलिंगाची स्थापना केलेली आहे. पश्चिम तटबंदीजवळ दर्याबुरूज आहे. या बुरूजाजवळ किल्ल्याला लागणारं शिसं वितळवलं जाई पाच खंडी शिसं या किल्ल्यांच्या पायासाठी वापरलेय. या बुरूजाच्या शेजारीच एक कोरडा पडलेला तलाव दिसतो.

सिंधुदुर्ग या किल्ल्याची बांधणी करण्यासाठी महाराजांनी सुरत लुटून आणलेली संपत्ती वापरली. या किल्ल्यासाठी अंदाजे एक कोटी हौन खर्च झाले. पाचशे पाथरवट, २०० लोहार, १०० पोर्तुगीज व ३००० मजुर तीन वर्षे कार्यरत होते. नैव्हा इ. स. १६६७ मध्ये हा चार किलोमीटर घेराचा नागमोडी तटबंदीचा किल्ला तयार झाला. इथल्या तटबंदीवर चढण्यासाठी पंचेचाळीस ठिकाणी जीने आहेत. पश्चिम तटबंदीजवळ छोट्या वाळुचा किणारा आहे. ही राण्यांच्या समुद्रस्नानाची जागा असल्यामुळे तिला राणीचा वेदीका असे म्हणतात. आज

HOD

Dept. of History,

G.B.Murarka Arts & Comm. College, Shegaon

Principal

G.B. Murarka Arts & Comm. College, Shegaon

ही पश्चिमेकडील तटबंदी खिळखिळी झाली आहे. सागराच्या थडकच्या लाटांनी गेळे गाडतिनणं वर्ष तोंड उभ्या असलेल्या या किल्ल्यांचं कौतुक बहुतेक इतिहासकारांनी केलंय.

२. सामानगड:

कोल्हापुरच्या समोर घाटमाथ्यालगत असलेल्या कोकणचं हिरवं सौंदर्य आणि घाटावरची थड हवा असलेल्या गडहिंग्लज गावाजवळ एक वैशिष्ट्यपूर्ण डोंगर आहे. या डोंगराच्या बहुतेक बांधकामे जमिनीखाली आहेत. या डोंगरावरच सामानगड वसलाय. या डोंगराच्या दोन भागांमध्ये आपल्याला अवशेष दिसतात एका भागात किल्ला तर दुसऱ्या भागात मंदीर आहे. मंदिराच्या गाभाऱ्यात मारूतीची मुर्ती लक्षवेधनारी आहे. मंदिराच प्रवेशद्वार छोटस आहे. मंदिरात शिवलींगावर पितळी मुखवटा असून त्यावर फणाधारी नागाची पितळी मुर्ती रेखीव आहे.

सामानगड हा किल्ला निश्चितपणे किती प्राचीन आहे हे गुढ असलं तरी छत्रपती शिवाजी महागजांच्या काळात ते एक महत्वाचं ठिकाण होतं. या किल्ल्याच्या आसपास असलेल्या आसपास असलेल्या वल्लभगड, मच्छिंद्रगड, रांगणा, महिपालगड, गंधर्वगड या किल्ल्यांना येथुन शस्त्रसाठा, दारूगोळा आणि अन्नधान्याची रसद पोहचविली जायची. म्हणुनच या किल्ल्याला सामानगड असे नाव पडले. १० चौ. कि. मी. असलेल्या या किल्ल्यासमोर शेजारी शेजारी दोन टेकड्या दिसतात. किल्ल्याच्या अंतर्गत भागात प्राचीन वाडा व गुहा बघुन मन थक्क होते. गडाच्या दुसऱ्या टोकाशी जमिनीखाली उतरत गेलेल्या अरूंद पायऱ्या आहेत. दोन्ही बाजूंनी जांभ्या दगडाच्या सरळसोट तासलेल्या भिंती अन मध्ये दगडात कोरलेल्या सुबक पायऱ्या. थोड्याश्या पायऱ्या उतरल्या कि दगडी कमान व तेथुन उजवीकडे वळणारी वाट चालुन गेल्यावर चक्क पाणी दिसतं. म्हणजे एक अप्रतिम बांधणीची विहीर दिसते. या सातकमानीच्या विहीरीजवळ एक झोपडीवजा मंदिर असुन त्यात अष्टभुजा देवीची एक पाषाणमुर्ती आहे.

सामानगडामधील कैदखानाही प्रशस्त असुन कैद्यांना झोपण्यासाठी दगडी ओटे कोरलेले आहेत. कैदखान्यातुन वर आल्यावर गडाच्या तटबंदीचे काही अवशेष दिसतात. काही तटबंदीच्या भिंतीत झाडांनी आपली मुळे घट्ट केली आहेत. जमिनीच्या खाली एकसंध जांभ्या दगडात कोरलेला सामानगड आपल्यागुढ इतिहासावर प्रकाश टाकण्याच्या अपेक्षेत आहे.

३. नळदुर्ग :

उस्मानाबाद जिल्ह्यातील तुळजापुर तालुक्यात नळदुर्ग येथे स्थित असलेला हा किल्ला इ. स. १५६१ मध्ये आले आदिशहाच्या काळात बांधला असावा. वैशिष्ट्यपूर्ण व अत्यंत जुना असा हिंदूस्थानातील महत्वपूर्ण किल्ला असुन जवळपास पाच ते सात किलोमीटर परिसरात व्यापलेला आहे. विशेषतः नैसर्गिक रित्य किल्ल्याच्या मधुन वाहत आलेल्या नदीच्या प्रवाहाच्या निसर्गरम्य काठावर हा किल्ला उभा आहे. हा भुईकोट प्रकारचा किल्ला असुन त्याची तटबंदी मजबुत अशा दगडी चिऱ्यांनी केली आहे. किल्ल्याचे प्रवेशद्वार म्हणजे दुबेगुल अशा नक्षीकालाचा उपयोग संकटकाळी शत्रुने लावलेल्या आगीपासुन दरवाजे संरक्षण करण्यासाठी होते. त्यावर आणीदार खीळे हे हत्तीच्या घडकेने दरवाजा उघडला जाऊ नये अशी व्यवस्था आहे. याशिवाय किल्ल्यात हजारशेदटी दरवाजा, पाणी महल दरवाजा, रमणादरवाजा, हत्तीदरवाजा, पनघाट दरवाजा इत्यादी दरवाजे आहेत.

किल्ल्यातील विविध वास्तुमध्ये राजवाडा सध्या भग्न अवस्थेत असुन फार सुंदर असावा असे वाटतं मुख्य दरवाजापासुन पुढे जामा मशिद ही इब्राहीम आदिलशहाने बांधली. योगी नदीच्या एका वळणावर बांधलेली

बारादरी ही वास्तु स्थापत्य कलेचा उत्कृष्ट नमुना आहे. नदीच्या पूर्वेचा भाग हा मच्छली तट म्हणून ओळखला जातो. याशिवाय किल्ल्यात रणमंडळ व परकोट याला छोटा किल्ला म्हणून संबोधले जाते येथे येथ्याला प्रशिक्षण देत असावेत तसेच किल्ल्यात पाणीमहल नावाची सुंदर वास्तू आहे. किल्ल्यातील हे सर्वात प्रशस्त स्थळ आहे. अत्यंत सुंदर, मजबूत व आल्हाददायी हा महाल आहे. या महालात आतील बाजूस सुंदर कोरीवकाम, देखणे बांधकाम असून निसर्गरम्य सौंदर्याचा आस्वाद घेता येतो. महालात मोठ्या कमानी व खिडक्या आहेत. इ. स. १०२२ मध्ये सुलतान इब्राहीम आदिलशाहा दुसरा याने ही वास्तू बांधल्याची माहिती येथील फरशी शिलालेखांवरून समजते. महालाच्या शेजारीच पाणचक्कीवर चालणारी एक पिठाची गिरणी अमुन तिचा उपयोग किल्ल्यातील सैनिकांना धान्याचे पिठ तयार करण्यासाठी होत असावा.

किल्ल्याच्या पश्चिम व दक्षिण बाजुने खंदक व उत्तर पूर्वबाजुस निसर्गनिर्मित नदी अशी किल्ल्याच्या चारही बाजुने संरक्षणाची सोय करण्यात आलेली आहे. किल्ल्याच्या भक्कम पणात चालुक्य, बहामनी, आदिलशाहा इत्यादी राजवटींनी ताबा राखला जातो. किल्ल्याची भिंत ओलांडून जोडकिल्यात जाता येते. त्याची तटबंदी अत्यंत मजबूत आहे. जोडकिल्याचा उपयोग बहुतेक दुय्यम संरक्षण फळी म्हणून केला जात असावा.

सारांश:

किल्ला हा वास्तुपकार इतिहासात प्राचीन काळापासून चालत आला आहे. प्राचीन इतिहासात किल्ले हे संरक्षणाचे माध्यम म्हणून महत्वाचे आहे. त्यामुळे बहुतेक नगराजवळ किल्ले आढळतात. महाराष्ट्रात वनदुर्ग, जलदुर्ग, भुदुर्ग, गिरीदुर्ग हे किल्ल्यांचे प्रकार आहेत. बहुतेक किल्ल्यांवर कोरीवकाम आढळते. स्थापत्यशास्त्राच्या दृष्टीने वरील पाचही किल्ले वैशिष्ट्यपूर्ण आहेत. त्यांवरून दुर्गभटकंतीचे मानसशास्त्र व व्यवस्थापन याविषयी आकलन होते. महाराष्ट्रातील या सर्व किल्ल्यांतील वास्तू आज बहुतांश अवशेष रूपात शिल्लक आहेत. बऱ्याच किल्ल्यांची तटबंदी सुस्थितीत आहेत. या प्राचीन वास्तूंचे जतन करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे भारतीय वास्तुकला, स्थापत्यकला व संस्कृतीचा वारसा जपण्यास मदत होते.

संदर्भ ग्रंथ :

१. गुणजी मिलींद
२. महाराष्ट्र शासन
अ) चिखलदऱ्याचे अद्भुत सौंदर्य
ब) इथे देशीचे गडकिल्ले
३. डॉ. आगलावे प्रदिप
४. डॉ. वक्काणी नि. आ.

गुढ व रम्य महाराष्ट्र, राजहंस प्रकाशन, पुणे.

लोकराज्य, एप्रिल २०११

पृष्ठ क्र. १६

प्रमोद मांडे

सामाजिक संशोधन पध्दतीशास्त्रे व तंत्र,

श्री. साईनाथ प्रकाशन, धरमपेट, नागपुर

आधुनिक विदर्भाचा इतिहास,

मंगेश प्रकाशन, नागपुर

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm. College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon